

Revista del Baix Empordà

**EL DRAC
DE LA BISBAL**

**RESTAURACIÓ
DELS FRESCOS
DE CRUÏLLES I
DE L'ERMITA DE
SANT AMANÇ**

**HISTÒRIA DEL
MUSEU DEL SURO
DE PALAFRUGELL**

**IMPACTE DE LA
NEVADA A LES
GAVARRES**

**L'ANTIGA ESTACIÓ
'IANQUI'
DE L'ESTARTIT**

**EL MESTRE
JOSEP M.
TARRENCHS
DE SANTA
CRISTINA D'ARO**

**CALEROS DE
PALAMÓS:
FAMÍLIA
BRULL-AIXARCH**

**PIRATES,
CORSARIS
I NAVEGANTS**

El nostre personatge

Torres de defensa. La solució a la pirateria

JAUME NOGUER I GÓMEZ. Arquitecte tècnic

A la Mediterrània, fins a principis del segle XIX, gairebé sempre hi ha hagut pirates i corsaris, exceptuant el breu període en què els romans en van tenir el domini absolut.

Els pirates actuaven per lliure i el seu objectiu era el d'aconseguir botins materials i captius, que després retornaven a canvi de rescats o venien als mercats d'esclaus. El cors, en canvi, era la pirateria estimulada per estats amb la voluntat d'afeblir econòmicament l'enemic i obtenir una part dels botins. El cors i la pirateria es podien fer a gran escala, amb incursions molt dures i poc freqüents, o amb incursions menors, però sovintejades.

Entre els segles XIII i XVII els pirates i els corsaris van assetjar constantment les costes catalanes i fins i tot alguns catalans, aprofitant el comerç marítim que mantenien amb diverses ciutats de la Mediterrània, paral·lelament feien ràtzies per agafar botins i segrestar persones a fi d'alimentar els mercats d'esclaus. L'any 1305, Pons Hug IV, comte d'Empúries va capturar sarraïns a la costa andalusa, i anys més tard va apresar diverses naus veneçianes. Pere III el Cerimoniós, l'any 1367, va reglamentar la pràctica del cors, dotant-lo de validesa legal i imposant-hi importants condicions i contrapartides. El 1420, Alfons el Magnànim, davant la intenció d'uns patrons per armar els seus vaixells i dedicar-se a la pirateria, va decretar que només podien atacar naus i persones que

estiguessin en guerra amb la Corona d'Aragó, sota pena d'una multa de 20.000 florins. L'any 1450, el pirata Joan Torrellas va atacar Roses i uns quants masos propers a Torroella de Montgrí amb la seva galera. Cal recordar, per altra banda, que les illes Medes van ser ocupades l'any 1442 per corsaris genovesos i posteriorment per barbarescos, i des d'aquest punt es van dedicar a fustigar a pescadors i poblacions de l'entorn.

Torre Quintana, també coneguda com a torre Gran, prop de l'Estartit. Segona meitat del segle XVI. Foto: Jaume Noguer.

Torre d'en Deri, també coneguda per torre Pedrissa, unida al mas a través d'un pont. (Pals). Segle XVI. Foto: J. Noguera

No obstant, els atacs més durs i coneguts van tenir lloc al llarg dels segles XVI i XVII, i van ser perpetrats majoritàriament per corsaris amb base a Alger o en altres ports de Barbària. La tardor de 1543 l'armada turca, amb Barba-rossa al capdavant, va desembarcar a Cadaqués que, sense defenses importants, no va oferir massa resistència al saqueig de la vila i a l'enderroc de l'església. El dia 6 d'octubre van fer el mateix a Roses, i durant els dies 7 i 8 van atacar i saquejar Palamós, matant cruelment a tot aquell qui trobaven i cremant l'església.

L'Imperi Otomà, que havia tingut un especial apogeu durant el regnat de Solimà el Magnífic entre 1520 i 1566, a partir de la victòria cristiana a la Batalla de Lepant l'any 1571, va entrar en una etapa de crisi. Si a aquest fet li afegim que a l'any 1559 s'havia produït la pau hispano-francesa, tenim que les actuacions corsàries a la costa catalana van començar a disminuir a partir d'aquell moment.

Malgrat tot, tenim notícies de què el 23 d'agost de 1597 dues fragates de corsaris van ancorar a Calella de Palafrugell i van fer diversos morts, ferits i captius. Al darrer terç del segle XVII, calia encara la presència de l'Armada i de vaixells armats des dels ports de Palamós i Sant Feliu, per frenar accions aïllades de corsaris.

Al llarg dels anys 1627 a 1631, segons consta als 'Llibres de Clavari', Palafrugell va rebre més de trenta avisos d'avistament o desembarcament de naus enemigues, i amb xifres similars va continuar pràcticament durant

tota la centúria.

Una de les darreres accions pirates en aquest litoral, va ser l'encontre que es va produir el 22 de juny de 1757 entre una galiota d'algerians i un vaixell mataroní davant el Cap Roig. L'embarcació pirata va ser enfonsada, i els moros que es van salvar van ser fets presoners a la torre d'en Pere Gros (actual torre del mas Petit d'en Caixa o torre del mas Fina d'Ermedàs).

Un altra d'aquests darrers encontres amb corsaris turcs va tenir lloc l'any 1801, entre Sant Feliu i Tossa.

Quan el perill ve del mar cal protegir-se: la torre

Perduda la seguretat de l'Imperi Romà, la costa es va convertir, com ja hem comentat, en un lloc perillós i hi va haver una regressió cap a l'interior. Es van abandonar els nuclis costaners, que havien funcionat durant l'època romana, i la població es va agrupar en veïnats situats a redós de la costa.

Algunes poblacions van créixer retirades del mar (Begur, Palafrugell, Pals, Calonge, Castell d'Aro...) i d'altres ho van fer arran (Tossa, Palamós, Roses...). Totes elles van haver-se d'emmurallar.

Les torres de guaita i de defensa són, després de la masia, les construccions rurals més importants a les nostres

contrades. Se n'aixecaven a tots aquells indrets geogràfics els quals, exposats als atacs de bandolers o pirates, necessitaven de protegir-se i defensar-se; però també n'hi havia d'altres, situades en punts estratègics, que s'utilitzaven per vigilar i controlar l'arribada d'aquests enemics.

Aquestes darreres torres, generalment emplaçades en llocs elevats i dominants, servien per vigilar i comunicar-se les unes amb les altres, i en cas de perill donar l'avis a les poblacions i nuclis propers. No obstant, la freqüència de guerres, els robatoris, l'increment de les incursions pirates i el creixement de les poblacions costaneres fora de les muralles van fer que la gent d'aquests nuclis i masos extramurs s'haguessin de refugiar a les anomenades torres de defensa. Va arribar un moment en què no s'autoritzava la construcció de cap masia si no comptava amb una torre de defensa pròpia o propera. Com diu Joan Amades a *La casa: art popular*, un cop trencat el motlle de l'organització feudal, els castells van perdre la seva força estratègica i defensiva, la riquesa va descendir dels castells senyorials a les pagesies i les masies van esdevenir centre de la cobdícia dels malfactors.

La construcció de torres a la zona costanera va respondre a la necessitat de protegir-se dels atacs pirates i corsaris, que especialment durant els segles XV-XVI van fustigar la costa mediterrània. Durant aquestes centúries, les torres construïdes durant els segles anteriors sobre promontoris i a les entrades dels ports, van ser insuficients per resistir l'increment d'incursions pirates i lluites internes del país. Va ser en aquest precís moment quan es van construir la major part de les torres que avui trobem escampades pels municipis costaners.

Algunes poblacions van establir veritables sistemes de vigilància i de defensa basats en torres situades en turons i penya-segats prop de la costa, en els quals s'establiren guàrdies organitzades encarregades d'avisar del perill a les torres i poblacions veïnes mitjançant fogueres, so de corns o enviament de missatgers ('guaiters') al crit de: "Moros a la costa!" o "Via fora!". Aquest avis que es transmetia de torre a torre, permetia que la gent de les masies i poblats pròxims es poguessin preparar per a la defensa, fugir o amagar-se a les muntanyes o protegir-se a l'interior de les torres, dins les muralles de la població o a l'interior de les esglésies fortificades.

Als masos que comptaven amb una torre on poder-se resguardar, hi guardaven les coses de valor, agafaven els aliments necessaris i s'hi preparaven per a la defensa.

Torre de Sant Sebastià de la Guarda, sobre el penya-segat de Romaboira. Iniciada l'any 1445. Foto: Jaume Noguer

Torre de Calella, acabada l'any 1599. La porta de la planta baixa data de 1898. Foto: Jaume Noguer

Les característiques i particularitats d'aquestes torres eren les següents [Veure imatge a la pàgina següent]:

L'entrada a la torre s'obria a la primera planta a uns 3 m. del sòl, i s'hi accedia mitjançant una escala de mà o a través d'un pont eventual de fusta que l'unia al mas i que fàcilment es podia retirar. Aquesta entrada, gairebé sempre de reduïdes dimensions (70x150 cm), estava defensada superiorment per un matacà o per una corsera. La torre presenta generalment tres plantes i terrat, separades

per volta de canó si són de planta quadrada o per volta esfèrica si són de planta circular.

A la planta baixa hi solia haver el magatzem de municions i aliments, i era inaccessible des de l'exterior. Altres vegades, aquesta planta era massissa o estava reblerta de pedres, de manera que es feia pràcticament impossible l'enderroc de la torre.

Segons les necessitats, la família podia anar resistint en cadascuna de les plantes superiors, a les quals s'accedia mitjançant escales de mà i a través d'unes trapes realitzades a la volta, fàcilment defensables per les seves reduïdes dimensions (50x50 cm). Així, si els atacants aconseguien accedir a l'interior de la torre, els resultava pràcticament impossible de passar d'una planta a l'altra. Aquestes plantes superiors, en cas que l'atac durés diversos dies -cosa que no passava gairebé mai- servien també d'habitació.

Des del terrat, mitjançant fogueres, so de corns o amb campanes, s'avisava del perill a la resta de torres, i mitjançant pedres, aigua calenta o oli bullent es defensava l'entrada a través del matacà o de la corsera, que a

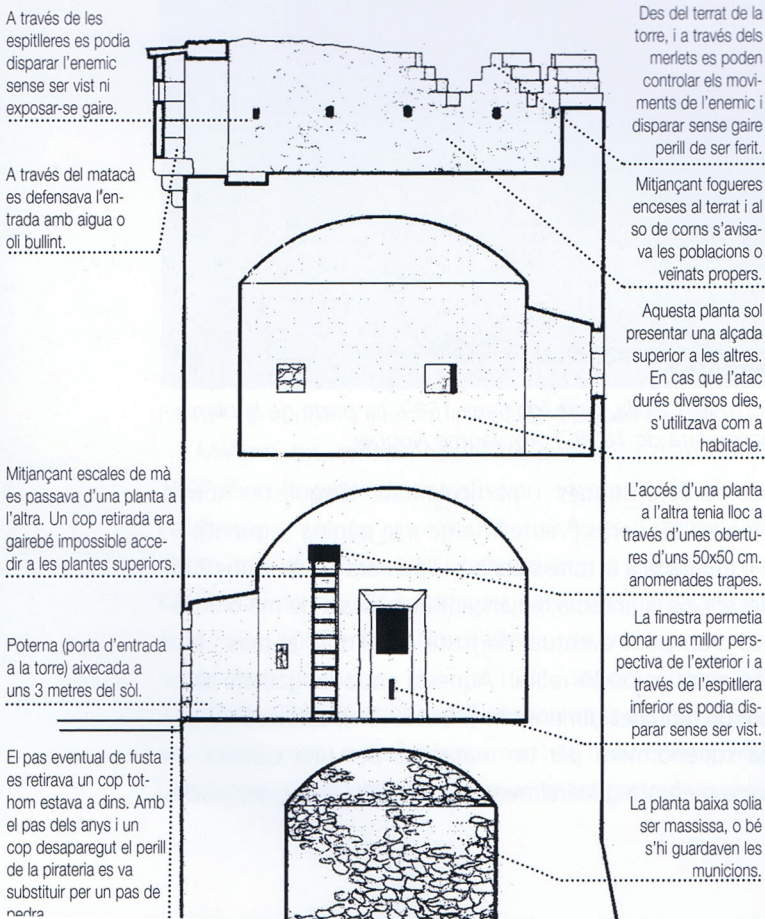
la vegada els servia de protecció. En algunes torres, el pis anterior al terrat presenta una major alçada que la resta, de manera que a l'atacant li era encara més difícil d'arribar al cim de la torre.

Al peu de la torre era habitual de tenir-hi un gran nombre de pedres petites i soltes, a fi de complicar l'afermament d'escales o altres mitjans d'accés. Tenint en compte els mitjans d'atac i l'armament d'aquella època, la rendició per la força dels qui es refugiaven a la torre no es produïa gairebé mai.

A partir del segle XVIII va anar minvant gradualment la pressió dels pirates i els corsaris sobre la costa, i a partir d'aquest moment s'estableixen poblacions permanents als barris marins i es fa més fàcil la pesca i l'extracció de corall i menys angoixant la vida al camp. Amb el pas dels anys i desaparegut el motiu pel qual s'havien construït, moltes torres van quedar sense ús, algunes de les quals van ser enderrocades per aprofitar les pedres en les noves construccions i d'altres van ser fetes derruir pels nous monarques per evitar que s'utilitzessin en contra d'ells. Les torres que van tenir més sort van ser emprades com a magatzem, estatge lligat al mas o element decoratiu d'aquest. Els ponts eventuals de fusta es van convertir en ponts fixos de pedra, i alguns terrats es van cobrir amb teula. També, a moltes torres, es va obrir un accés a la planta baixa amb l'objectiu de guardar-hi el bestiar o com a magatzem.

Actualment, algunes d'aquelles torres han estat restaurades per particulars i gairebé totes elles estan protegides pels planejaments municipals. Cal dir, no obstant, que aquesta protecció no ha estat suficient per a algunes d'elles que han acabat desapareixent en els darrers anys, com és la torre del mas Pepó a la Fosca (Palamós) i d'altres que van pel camí, com és el cas de la torre de la Pietat, també a Palamós.

Així funcionava la defensa d'una torre

Torre del Mas de la Pietat.
Foto: Ànnia Noguera

Característiques i elements típics de les torres

La tècnica constructiva de les torres és d'allò més senzilla i simple, ja que es basava únicament en la formació de murs de gruixos considerables que els donaven resistència, estabilitat i seguretat, i en la separació de plantes amb voltes esfèriques o de canó. Tant en els murs com en les voltes el material utilitzat es limitava, generalment, a la pedra i l'argamassa, i s'anava pujant mitjançant bastides ancorades al propi mur. Els elements més típics i característics de les torres són:

- **Poterna.** Porta d'accés a la torre, de reduïdes dimensions (70x150), construïda a pocs metres del sòl i defensada superiorment per un matacà o corsera. S'hi accedia mitjançant una escala de mà o una passarel·la de fusta, que podien retirar-se amb facilitat.

- **Espitllera.** Obertura molt petita feta en un mur que permet mirar i disparar sense ser vist des de l'exterior i sense exposar-se gaire. Presenten diferents formes segons l'època i l'armament de defensa utilitzat.

- **Trapa.** Obertura de reduïdes dimensions, realitzada al sostre o pla horitzontal de la torre, que permet d'accedir a un pis o pla superior. S'hi arribava mitjançant una escala de mà, que es retirava un cop havia passat tothom.

- **Merlet.** Espai massís que alterna amb altres de buits que formen part del coronament de la torre i que servia, a la part alta, per protegir el defensor a la vegada que aquest llançava projectils per l'espai buit o més baix.

- **Matacà.** Obra de fortificació, situada sobre la porta d'accés d'una muralla o torre, que consisteix en un parapet en voladís sostingut per mènsules, amb una obertura a la base que permet d'observar i hostilitzar l'enemic sense perill de ser vist ni ferit.

- **Corsera.** Conjunt de matacans correguts que enceren la part més alta de la torre.

- **Gàrgola.** Element d'una coberta o terrat que serveix per evacuar l'aigua de la pluja.

Les torres de planta quadrada solen ser de construcció anterior a les de planta rodona, que presenten major resistència estructural i major flexibilitat i control en la defensa.

NOTA

"Síntesi del llibre *Pirates, corsaris i torres de moros* de Jaume Noguier i Agustí Alcoberro, editat l'any 1998 per l'Ajuntament de Palafrugell i la Diputació de Girona"

A dalt, la torre del Mas Pic (Begur). Foto: Núria Noguier

A dalt, les torres del Mas Espanyol i del Mas Borrull, al veïnat de Sant Margarida (Palafrugell). A baix, la torre Lloreta (Calonge). Segle XIII. Fotos: Jaume Noguier

